

ΕΡΓΟ

«Ανάπτυξη Οικοσυστήματος Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) στη Δυτική Αθήνα - Διαδημοτικό Κοινωνικό Δίκτυο ΚΟΙΝΩΝΩ»

Τομέας Δραστηριότητας 2.3.Ε.1 «Υπηρεσίες ενημέρωσης και συμβουλευτικής για τις δυνατότητες και προϋποθέσεις συνεργασίας με φορείς ΚΑΛΟ»

**Οδηγός ενδυνάμωσης στελεχών Δήμων
σε θέματα ΚΑΛΟ**

Σεπτέμβριος 2023

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΤΤΙΚΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ο παρών Οδηγός εκπονήθηκε στο πλαίσιο υλοποίησης του Τομέα Δραστηριοτήτων (ΤΔ.2) με τίτλο «Παροχή Ηλεκτρονικών Υπηρεσιών για την υποστήριξη και προώθηση της Κοινωνικής Οικονομίας» του Έργου «Ανάπτυξη Οικοσυστήματος Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) στη Δυτική Αθήνα - Διαδημοτικό Κοινωνικό Δίκτυο ΚΟΙΝΩΝΩ», το οποίο υλοποιείται από κοινοπραξία φορέων για λογαριασμό του Αναπτυξιακού Συνδέσμου Δυτικής Αθήνας (ΑΣΔΑ) στο πλαίσιο της εγκεκριμένης Στρατηγικής Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης (Β.Α.Α.) «Διαδημοτική Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Δυτικής Αθήνας με αξιοποίηση της ΟΧΕ/ΒΑΑ 2014-2020».

Συντάκτης Οδηγού

Δρ. Φωτεινή Μαρίνη, Κύρια Εμπειρογνώμονας του Έργου «Ανάπτυξη Οικοσυστήματος Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) στη Δυτική Αθήνα - Διαδημοτικό Κοινωνικό Δίκτυο ΚΟΙΝΩΝΩ»

ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΑΓΕΜΚΟ	Αριθμός Γενικού Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας
ΑμεΑ	Άτομα με Αναπηρία
ΑΦΜ	Αριθμός Φορολογικού Μητρώου
βλ.	βλέπε
ΓΕΜΗ	Γενικό Εμπορικό Μητρώο
ΓΣ	Γενική Συνέλευση
ΔΕ	Διοικούσα Επιτροπή
ΔΥΠΑ	Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (πρώην ΟΑΕΔ)
ΔΟΥ	Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία
εδ.	εδάφιο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΜΑΦΚΑΟ	Ειδικό Μητρώο Άλλων Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας
ΕΣΠΑ	Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς
e-ΥΜΣ	Ηλεκτρονική Υπηρεσία Μίας Στάσης (για τη σύσταση εμπορικών εταιρειών)
ΚΑΛΟ	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
ΚοινΣΕπ	Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση
ΚοιΣΠΕ	Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση
ΜΚΕ	Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΠΙΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
Ν.	Νόμος
ΟΤΑ	Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
παρ.	παράγραφος
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΣ	Προγραμματική Σύμβαση
ΣυνΕργ	Συνεταιρισμός Εργαζομένων
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
ΥΕΚΥ	Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων
ΥΕΚΑ	Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	7
1.1 Ο ευρύτερος τομέας της κοινωνικής οικονομίας	7
1.2 Το ειδικό πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας	9
1.3 Η κοινωνική καινοτομία ως μοχλός τοπικής ανάπτυξης	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	19
2.1 Ο τομέας της Κοινωνικής & Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) ..	19
2.2 Το ειδικότερο πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας	21
2.2.1 Η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚοινΣΕπ)	22
2.2.2 Ο Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (ΚοιΣΠΕ)	26
2.2.3 Ο Συνεταιρισμός Εργαζομένων (ΣυνΕργ)	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΕΩΝ ΚΑΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ	31
3.1 Η σημασία της συνεργασίας Δήμων και Φορέων ΚΑΛΟ στο πλαίσιο της τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς	31
3.2 Οι βασικές μορφές συνεργασίας Δήμων και φορέων ΚΑΛΟ	33
3.2.1 Η ενεργοποίηση μέτρων υποστήριξης	33
3.2.2 Η σύναψη προγραμματικών συμβάσεων	34
3.2.3 Η ανάθεση δημοσίων συμβάσεων	36
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	41

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Τίτλος Πίνακα	Σελίδα
<i>Πίνακας 1.</i> Βασικά χαρακτηριστικά μίας κοινωνικής επιχείρησης	11
<i>Πίνακας 2.</i> Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών της ΚοινΣΕπ	24
<i>Πίνακας 3.</i> Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών του ΚοιΣΠΕ	28
<i>Πίνακας 4.</i> Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών του ΣυνΕργ	30

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διασφάλιση της βιώσιμης κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης αποτελεί πεδίο κοινής στόχευσης και αμοιβαίου οφέλους για τον δημόσιο τομέα (κεντρική διοίκηση και ΟΤΑ) και τον τομέα της ΚΑΛΟ. Ειδικά στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης, η συστηματική αξιοποίηση των δράσεων των φορέων ΚΑΛΟ μπορεί να αποτελέσει μία πολύτιμη πηγή άντλησης πρόσθετων «εξωτερικών» πόρων τόσο για την επίτευξη κρίσιμων στρατηγικών και επιχειρησιακών στόχων κοινωνικής πολιτικής, όσο και για την σταδιακή διαμόρφωση πλαισίων κοινωνικής καινοτομίας, καθώς πολλοί από τους κοινωνικούς αναπτυξιακούς στόχους των τοπικών αρχών ενδέχεται να συγκλίνουν με τους στόχους των φορέων ΚΑΛΟ ή/και πολλές δράσεις ΚΑΛΟ μπορεί να παράγουν κοινό όφελος για την τοπική κοινωνία, ενισχύοντας την προώθηση υποδειγμάτων τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς.

Ο παρών Οδηγός στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των στελεχών των Δήμων (και, ιδίως, των στελεχών των δημοτικών κοινωνικών υπηρεσιών) σε σχέση με την κρίσιμη δυναμική συμβολή της ΚΑΛΟ στην τοπική κοινωνική συνοχή και στην ενδυνάμωσή τους για την ανάπτυξη συστημικών συνεργειών μεταξύ των υπηρεσιών τους και των φορέων της ΚΑΛΟ.

Ο Οδηγός διαρθρώνεται σε τρία Κεφάλαια. Τα πρώτα δύο Κεφάλαια αναλύουν βασικές έννοιες και παρέχουν γενικές πληροφορίες για την κοινωνική οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια και στην Ελλάδα αντίστοιχα. Το τρίτο Κεφάλαιο εστιάζει στη σημασία της ανάπτυξης συνεργειών μεταξύ Δήμων και φορέων ΚΑΛΟ ειδικά για την επίτευξη στόχων τοπικής κοινωνικής πολιτικής και παρουσιάζει τις βασικές τεχνικές συνεργασίας όπως αυτές προβλέπονται στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

1.1 Ο ευρύτερος τομέας της κοινωνικής οικονομίας

Η κοινωνική οικονομία (*social economy*) αντιστοιχεί σε έναν **ιδιόμορφο τομέα της Οικονομίας**, ο οποίος περιλαμβάνει ιδιωτικούς (μη δημόσιους) φορείς που ασκούν οικονομική δράση με κοινωνικό πρόσημο¹. Υπό αυτό το πρίσμα, η κοινωνική οικονομία τοποθετείται μεταξύ του δημόσιου τομέα και του τομέα της αγοράς, ενσωματώνοντας ένα ευρύτατο φάσμα φορέων με διαφορετικές νομικές μορφές και οργανωτικά / λειτουργικά μοντέλα. Ειδικότερα, στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας εντάσσονται:

- φορείς που ασκούν επιχειρηματική / εμπορική δράση αλλά και φορείς που ασκούν άλλες μορφές οικονομικής δράσης (π.χ. συγκέντρωση ή/και διαχείριση οικονομικών κεφαλαίων για την επιδίωξη ενός σκοπού)
- φορείς που επιδιώκουν την ικανοποίηση αναγκών του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου αλλά και φορείς που επιδιώκουν την ικανοποίηση αναγκών των μελών τους (μέσω της αυτο-οργάνωσης και της αλληλοβοήθειας).

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής περιφέρειας², η έννοια της κοινωνικής οικονομίας δεν ορίζεται με ενιαίο τρόπο σε όλες τις χώρες - σε ορισμένες,

¹ Η έννοια της κοινωνικής οικονομίας είναι ιδιαίτερα σύνθετη και δεν ορίζεται με ενιαίο και κοινά αποδεκτό τρόπο σε διεθνές επίπεδο. Ωστόσο, η επιστημονική συζήτηση φαίνεται ότι υιοθετεί - σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση - την προσέγγιση που υποστηρίζει ότι «η Κοινωνική Οικονομία περιλαμβάνει οικονομικές δραστηριότητες που αναλαμβάνονται από επιχειρήσεις και οργανισμούς, κυρίως συνεταιρισμούς, κοινωνίες αλληλοβοήθειας και ενώσεις προσώπων» και αναδεικνύει ως βασικές αρχές οργάνωσης και λειτουργίας των φορέων κοινωνικής οικονομίας: (α) την παροχή υπηρεσιών / αγαθών χωρίς την αποκλειστική επιδίωξη του κέρδους, (β) την ανεξάρτητη (από το κράτος) διοίκηση, (γ) την δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων και (γ) την προτεραιότητα στα άτομα και την εργασία έναντι του κεφαλαίου κατά τη διανομή του εισοδήματος. Βλ. σχετικά J. Defourny, “From third sector to social enterprise”, σελ. 1-28, σε C. Borzaga and J. Defourny (eds.), *The emergence of social enterprise*, 2001.

² Για μία εποπτική ματιά του γενικότερου τομέα της κοινωνικής οικονομίας αλλά και του ειδικότερου πεδίου της κοινωνικής επιχειρηματικότητας στην Ευρωπαϊκή

μάλιστα, ο ίδιος ο όρος «κοινωνική οικονομία» ενδέχεται να μην χρησιμοποιείται καν (βλ. ιδίως στις αγγλοσαξονικές χώρες). Αυτό συμβαίνει γιατί η μορφολογία του συγκεκριμένου τομέα αλλά και η θεσμική του προσέγγιση διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε εθνικού περιβάλλοντος.

Ενόψει αυτής της έντονης πολυμορφίας, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) έχουν υιοθετήσει έναν ευρύ και ιδιαίτερα περιεκτικό ορισμό της κοινωνικής οικονομίας³. Σύμφωνα με αυτόν⁴, ως κοινωνική οικονομία ορίζεται ο τομέας που περιλαμβάνει:

(i) τους **φορείς με ειδικό νομικό καθεστώς** (*bodies with a specific legal status*), δηλαδή τους συνεταιρισμούς (*cooperatives*), τα ιδρύματα (*foundations*), τις ενώσεις προσώπων (*associations*) όπως π.χ. σωματεία, αστικές εταιρίες κλπ. και τις αλληλασφαλιστικές εταιρείες (*mutual societies*)

και

(ii) τις **κοινωνικές επιχειρήσεις με μορφή εμπορικής εταιρείας** (*social enterprises in the form of private or public limited company*).

περιφέρεια, βλ. European Commission, *Social Economy and Social Entrepreneurship – Social Economy guide – Volume 4*, 2013.

³ Βλ. Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα - Οικοδόμηση ενός οικοσυστήματος για την προώθηση των κοινωνικών επιχειρήσεων στο επίκεντρο της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής καινοτομίας», COM (2011)682/25.10.2011, σελ. 3.

⁴ Ο συγκεκριμένος ορισμός δεν είναι δεσμευτικός για τα Κράτη Μέλη αλλά χρησιμοποιείται για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες των πολιτικών και των δράσεων της ίδιας της Ε.Ε. σε σχέση με την κοινωνική οικονομία. Τα Κράτη Μέλη, από την πλευρά τους, δικαιούνται να ορίζουν την έννοια της κοινωνικής οικονομίας σε εθνικό επίπεδο κατά την κρίση τους. Για παράδειγμα, η Ελλάδα έχει υιοθετήσει ένα ιδιαίτερα περιοριστικό μοντέλο καθώς δεν περιλαμβάνει στο νομοθετικό ορισμό της ΚΑΛΟ φορείς όπως π.χ. τα ιδρύματα και τις κοινωνικές επιχειρήσεις με μορφή εμπορικής εταιρείας (π.χ. ΙΚΕ, ΕΠΕ κλπ.). Άλλα Κράτη Μέλη, ωστόσο, υιοθετούν μία πολύ πιο ευέλικτη και “ανοικτή” θεώρηση της κοινωνικής οικονομίας, αναγνωρίζοντας στη νομοθεσία τους ότι τα ιδρύματα και οι κοινωνικές επιχειρήσεις με μορφή εμπορικής εταιρείας αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του συγκεκριμένου τομέα (βλ. ενδεικτικά το Ν. 856/2014 περί Κοινωνικής & Αλληλέγγυας Οικονομίας στη Γαλλία καθώς και το Ν. 118/2005 περί κοινωνικής επιχειρηματικότητας και το ΝΔ 179/2012 περί νεοφυών κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ιταλία).

Εάν και ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας δεν παρουσιάζει τον ίδιο βαθμό ανάπτυξης σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες, στα κράτη όπου είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος χαρακτηρίζεται από σταθερό ρυθμό ανάπτυξης, υψηλή ανθεκτικότητα σε συνθήκες κρίσης και σημαντική συμβολή στο εθνικό ΑΕΠ (με ανώτερο το ποσοστό 10% που παρατηρείται στη Γαλλία). Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα συγκεντρωτικά στοιχεία σε επίπεδο Ε.Ε. (2021)⁵:

- ❑ ο αριθμός των φορέων κοινωνικής οικονομίας ανέρχεται σε 2,8 εκ. (10% του συνόλου των επιχειρήσεων στην Ε.Ε.)
- ❑ ο αριθμός των ατόμων που είναι μέλη φορέων κοινωνικής οικονομίας ανέρχεται σε 160 εκ.
- ❑ ο αριθμός των ατόμων που είναι εργαζόμενοι φορέων κοινωνικής οικονομίας ανέρχεται σε 13,6 εκ. (6,2% της συνολικής απασχόλησης στην Ε.Ε.)
- ❑ η εθελοντική εργασία που παρέχεται στο πλαίσιο δράσεων των φορέων κοινωνικής οικονομίας ισοδυναμεί με την εργασία 5,5 εκ. εργαζομένων πλήρους απασχόλησης.

1.2 Το ειδικό πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα (*social entrepreneurship*) αποτελεί μία **καινοτομική προσέγγιση του “επιχειρείν”**, στο πλαίσιο της οποίας οι επιχειρηματικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται για την επίτευξη ή την συμβολή στην επίτευξη ενός κοινωνικού σκοπού/οφέλους (επίλυση ενός προβλήματος ή κάλυψη μίας ανάγκης του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου)⁶. Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός ενός φορέα ως “κοινωνική

⁵ Βλ. τα σχετικά στοιχεία στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Γεν. Δνση Εσωτερικής Αγοράς, Βιομηχανίας, Επιχειρηματικότητας και Μικρών και Μεσαίων Επιχειρήσεων) https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu_en

⁶ Για μία αναλυτική επισκόπηση της σχετικής ακαδημαϊκής συζήτησης βλ. C. Borzaga and J. Defourny (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*, 2001, M. Nyssens (ed.), *Social Enterprise - At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society*, 2006, A. Nicholls (ed.), *Social Entrepreneurship: New models of sustainable social change*, 2006, A. Fayolle and H. Matlay (eds.), *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*, 2010, D. Bornstein, *Social Entrepreneurship - What Everyone Needs*

επιχείρηση” (*social enterprise / social business*) **δεν αφορά καταρχήν στη νομική του μορφή αλλά στον καταστατικό του σκοπό** δηλ. στον λόγο για τον οποίο ιδρύεται και ασκεί την επιχειρηματικότητα (και, κατ’ επέκταση, στον σκοπό για τον οποίο διαθέτει τα κέρδη από την άσκηση της επιχειρηματικότητας)⁷.

Επισημαίνεται ότι **οι έννοιες της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας δεν ταυτίζονται**. Η κοινωνική οικονομία παραπέμπει σε έναν ευρύτερο τομέα που συμπεριλαμβάνει – μεταξύ άλλων – και το ειδικότερο πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Με άλλα λόγια, κάποιοι από τους φορείς της κοινωνικής οικονομίας έχουν προδιαγραφές κοινωνικής επιχείρησης και κάποιοι άλλοι όχι.

Στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια, το πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας παρουσιάζει ευρύτατη πολυμορφία⁸. Ανάλογα με τις δυνατότητες που παρέχει η νομοθεσία της κάθε χώρας, μπορεί να περιλαμβάνει νομικά πρόσωπα με διάφορες νομικές μορφές (συνεταιρισμοί, ιδρύματα, σωματεία, αστικές εταιρείες, εμπορικές εταιρείες κοκ.) αλλά και φυσικά πρόσωπα που διατηρούν ατομική κοινωνική επιχείρηση (κοινωνικοί επιχειρηματίες – *social entrepreneurs*). Επισημαίνεται ότι, στις περιπτώσεις όπου η εθνική νομοθεσία επιτρέπει σε μη κερδοσκοπικούς φορείς της κοινωνίας των πολιτών (π.χ. σωματεία, ιδρύματα κλπ.) να ασκήσουν κοινωνική επιχειρηματικότητα, τα έσοδα από την εμπορική δραστηριότητα αξιοποιούνται αποκλειστικά και μόνο για την διασφάλιση της βιωσιμότητας των φορέων (κάλυψη λειτουργικών

to Know, 2010 και H. Peter, C.V. Vasserot and J.A. Silva (eds.), *The International Handbook of Social Enterprise Law*, 2022.

⁷ Επισημαίνεται ότι, εάν και η κοινωνική επιχειρηματικότητα αφορά στο επιχειρηματικό μοντέλο του φορέα που την ασκεί και όχι στη νομική του μορφή, ορισμένες χώρες επιλέγουν να αναγνωρίζουν ως κοινωνικές επιχειρήσεις μόνο φορείς που έχουν συγκεκριμένες νομικές μορφές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μίας τέτοιας περιοριστικής προσέγγισης είναι η Ελληνική νομοθεσία (Ν. 4430/2016 περί Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας) που αναγνωρίζει ως κοινωνικές επιχειρήσεις μόνο όσους φορείς λαμβάνουν νομική μορφή Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης (ΚοινΣΕπ) ή Κοινωνικού Συνεταιρισμού Περιορισμένης Ευθύνης (ΚοινΣΠΕ) ή Συνεταιρισμού Εργαζομένων (ΣυνΕργ).

⁸ Βλ. European Commission, *A map of social enterprises and their ecosystems in Europe*, 2015 και European Commission, *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report*, 2020.

δαπανών και μισθολογικού κόστους εφόσον απασχολούν προσωπικό) και για την αυτοχρηματοδότηση των κοινωνικών τους δράσεων⁹. Υπό αυτό το πρίσμα, **η εμπορική ιδιότητα δεν θίγει τον μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα** των συγκεκριμένων φορέων καθώς η επιχειρηματική δράση αποσκοπεί στην ενίσχυση της κοινωνικής τους αποστολής και όχι στον πλουτισμό των μελών των φορέων ή των μελών της διοίκησής τους.

Ενόψει της πολυμορφίας των κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ευρώπη, τα όργανα της ΕΕ έχουν υιοθετήσει έναν ευέλικτο ορισμό της “κοινωνικής επιχείρησης”¹⁰ που εστιάζει στα ιδιαίτερα (αξιακά/οργανωτικά/λειτουργικά) χαρακτηριστικά της ανεξαρτήτως νομικής μορφής (Βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1. Βασικά χαρακτηριστικά μίας κοινωνικής επιχείρησης

Μοντέλο οργάνωσης και λειτουργίας	Επιχειρηματικό
Καταστατικός σκοπός	Θετικός κοινωνικός αντίκτυπος (συμβολή στην επίλυση προβλημάτων ή στην κάλυψη αναγκών του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου / δευτερευόντως ή και καθόλου η δημιουργία κέρδους για τους ιδιοκτήτες)

⁹ Βλ. ενδεικτικά (α) το ίδρυμα *London Early Years Foundation* (www.leyf.org.uk) που έχει ως σκοπό την καταπολέμηση της φτώχειας και του αποκλεισμού των παιδιών μέσω της καινοτομικής προσχολικής αγωγής και διατηρεί δίκτυο παιδικών σταθμών στο Λονδίνο με δωρεάν υπηρεσίες στις υποβαθμισμένες περιοχές της πόλης και υπηρεσίες με τροφεία στις προνομιούχες περιοχές της πόλης, (β) το ίδρυμα *KIBBLE* (www.kibble.org) που έχει ως σκοπό την ενίσχυση των μηχανισμών παιδικής προστασίας και παρέχει στο κράτος και στους Δήμους υπηρεσίες ξενώνων προστατευμένης φιλοξενίας, ανάδοχων οικογενειών και ανοικτής κοινωνικής υποστήριξης και αποκατάστασης παιδιών και νεαρών ατόμων σε κίνδυνο ή κρίση, (γ) του σωματείου *Big Issue Charity Association* (www.bigissue.com) που έχει ως σκοπό την προώθηση της επανένταξης των αστέγων και λειτουργεί εκδοτική επιχείρηση (έκδοση και πώληση του περιοδικού *Big Issue*) μέσω της οποίας εντάσσει στην απασχόληση άστεγα άτομα.

¹⁰ Βλ. άρθρο 2 παρ. 4 του Κανονισμού 1296/2013. Επισημαίνεται ότι ο συγκεκριμένος ορισμός αξιοποιείται μόνο στο πλαίσιο των παρεμβάσεων της ΕΕ και δεν δεσμεύει τα Κράτη Μέλη ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα ορίσουν την έννοια της κοινωνικής επιχείρησης στην εθνική τους νομοθεσία.

<p>Μέσα επίτευξης του σκοπού</p>	<p>Παροχή υπηρεσιών ή αγαθών με κοινωνική ανταπόδοση (π.χ. παροχή υπηρεσιών σε ευάλωτο κοινό όπως ηλικιωμένοι, ΑμεΑ, παιδιά κλπ.)</p> <p>ή/και</p> <p>Παροχή υπηρεσιών ή αγαθών για το γενικό κοινό αλλά με μεθόδους παραγωγής που εξυπηρετούν κοινωνικό στόχο (π.χ. υπηρεσίες καθαρισμού κτιρίων με απασχόληση μειονεκτούντων εργαζομένων)</p>
<p>Χρησιμοποίηση κερδών</p>	<p>Επανεπένδυση στον κοινωνικό σκοπό</p> <p>(το σύνολο ή το μεγαλύτερο μέρος των κερδών δεν διανέμεται στους ιδιοκτήτες αλλά χρησιμοποιείται για την χρηματοδότηση δράσεων που προάγουν τον κοινωνικό σκοπό της επιχείρησης)</p>
<p>Μοντέλο διοίκησης</p>	<p>Υπεύθυνη, διαφανής και συμμετοχική διοίκηση</p> <p>(στο πλαίσιο της συμμετοχικής διοίκησης, προβλέπεται η συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων του φορέα εκπροσώπων των εργαζομένων ή/και των πελατών - ωφελούμενων ή/και άλλων ενδιαφερομένων μερών που επηρεάζονται από την δράση του φορέα όπως π.χ. εκπρόσωποι ευάλωτων ομάδων στην υποστήριξη των οποίων επιδιώκει να συμβάλλει ο φορέας, εκπρόσωποι κοινωνικών εταίρων ή οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που δρουν στο ίδιο πεδίο ενδιαφέροντος κοκ.)</p>

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, το κρίσιμο ποιοτικό γνώρισμα μίας κοινωνικής επιχείρησης είναι ότι συνδυάζει κάποια από τα χαρακτηριστικά των κοινών (συμβατικών κερδοσκοπικών) εμπορικών επιχειρήσεων αλλά και κάποια από τα χαρακτηριστικά των κοινών ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών φορέων. Το αποτέλεσμα αυτού του συγκερασμού είναι ένα πρωτότυπο **“υβριδικό” επιχειρηματικό μοντέλο με κοινωνικό προσανατολισμό (social business model)**, το οποίο διαφέρει ουσιωδώς τόσο από το μοντέλο των κοινών εμπορικών επιχειρήσεων¹¹ όσο και από το μοντέλο των “κλασσικών” φορέων

¹¹ Οι κοινωνικές επιχειρήσεις διαφέρουν από τις συμβατικές επιχειρήσεις καθώς έχουν ως πρωταρχικό σκοπό την επίτευξη θετικού κοινωνικού αντίκτυπου και όχι την απόδοση της υπεραξίας (κέρδους) που παράγουν στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου (εταίρους, μέλη, μετόχους). Κατ’ επέκταση, οι κοινωνικές επιχειρήσεις υποχρεούνται

κοινωνικής οικονομίας, δηλ. των φορέων που ανήκουν στον ευρύτερο τομέα της κοινωνικής οικονομίας αλλά δεν ασκούν κοινωνική επιχειρηματικότητα (ιδίως, των κοινών συνεταιρισμών¹² και των κλασικών εθελοντικών οργανώσεων και ιδρυμάτων¹³).

Επισημαίνεται ότι, στην περίπτωση των κοινωνικών επιχειρήσεων, **η επιχειρηματική διάσταση είναι απολύτως αλληλένδετη και εξίσου σημαντική με την κοινωνική διάσταση**. Και αυτό γιατί η επίτευξη κερδοφόρας εμπορικής δραστηριότητας είναι αναγκαία προϋπόθεση για:

- την διασφάλιση της βιωσιμότητας του φορέα (και, συνεπώς, για την ίδια του την ύπαρξη),

να επανεπενδύουν το σύνολο ή το μεγαλύτερο μέρος των κερδών τους στον κοινωνικό τους σκοπό, σε αντίθεση με τις συμβατικές επιχειρήσεις που διανέμουν τα κέρδη στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου.

¹² Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής περιφέρειας, κοινωνική επιχειρηματικότητα ασκούν μόνο ορισμένοι τύποι συνεταιρισμών που υιοθετούν τις σχετικές προδιαγραφές (βλ. για παράδειγμα τις κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα). Η πλειοψηφία των συνεταιρισμών, αντίθετα, είναι κοινοί (αγροτικοί ή αστικοί) συνεταιρισμοί που δεν έχουν τις προδιαγραφές κοινωνικής επιχείρησης. Ειδικότερα, εάν και οι κοινοί συνεταιρισμοί ασκούν επιχειρηματικότητα με ιδιαίτερο κοινωνικό πρόσημο (γι' αυτό και θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα του ευρύτερου τομέα της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρώπη), δεν συνιστούν κοινωνικές επιχειρήσεις γιατί δεν έχουν ως καταστατικό σκοπό την κάλυψη αναγκών του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου (επιδιώκουν την εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών τους) και δεν υποχρεούνται να επανεπενδύουν τα κέρδη τους στην επίτευξη κοινωνικού σκοπού (διανέμουν το σύνολο των κερδών στα μέλη τους).

¹³ Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής περιφέρειας, κοινωνική επιχειρηματικότητα ασκούν μόνο οι ιδιωτικοί μη κερδοσκοπικοί φορείς (σωματεία, αστικές εταιρείες, ιδρύματα κλπ.) που επιλέγουν να υιοθετήσουν τις σχετικές προδιαγραφές και μόνο εφόσον το επιτρέπει η νομοθεσία της χώρας όπου εδρεύουν. Οι συγκεκριμένοι φορείς έχουν τη δυνατότητα να διασφαλίσουν την βιωσιμότητά τους και την χρηματοδότηση της κοινωνικής τους δράσης, συνδυάζοντας πόρους από διαφορετικές πηγές και δίνοντας έμφαση στα έσοδα από την επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Αντίθετα, οι ιδιωτικοί μη κερδοσκοπικοί φορείς που δεν μπορούν ή δεν επιλέγουν να υιοθετήσουν προδιαγραφές κοινωνικής επιχείρησης (κλασικές εθελοντικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και κλασικά κοινωφελή ιδρύματα) δεν είναι επιχειρηματικά προσανατολισμένοι και αντλούν το σύνολο ή το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων τους από άλλες πηγές (διαχείριση περιουσίας του φορέα, συνδρομές μελών, εράνους, δωρεές, επιχορηγήσεις κοκ). Βλ. ενδεικτικά J. Defourny, L. Hulgard and V. Pestoff, *Social Enterprise and Third Sector - Changing European Landscapes in the Comparative Respective*, 2014.

- την διασφάλιση της δυνατότητας του φορέα να αυτοχρηματοδοτεί τις δράσεις που προωθούν τον κοινωνικό του σκοπό (και, συνεπώς, για την επίτευξη κοινωνικού αντικτύπου)
- την διατήρηση της ταυτότητας του φορέα¹⁴.

Η υβριδική αυτή προσέγγιση είναι πολύτιμη γιατί προσδίδει στις κοινωνικές επιχειρήσεις κρίσιμα συγκριτικά πλεονεκτήματα. Ειδικότερα:

(α) Ενόψει της ισχυρής κοινωνικής τους στοχοθεσίας, οι κοινωνικές επιχειρήσεις παρουσιάζουν δύο κρίσιμα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις συμβατικές επιχειρήσεις:

- ικανότητα να βρίσκουν καινοτόμες και δυναμικές λύσεις σε σύνθετα κοινωνικά προβλήματα ή κοινωνικές ανάγκες (κοινωνική καινοτομία)¹⁵
- ισχυρή συμβολή στην προώθηση των κοινωνικών διαστάσεων της οικονομικής ανάπτυξης με τρόπο που ενισχύει την κοινωνική συνοχή.

(β) Ενόψει του υψηλότερου βαθμού οικονομικής τους αυτονομίας, οι κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν δύο κρίσιμα συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις κλασσικές εθελοντικές οργανώσεις:

- χαμηλότερη (ή και καμία) εξάρτηση από εξωτερικούς χρηματοδότες / χορηγούς για τη διασφάλιση της βιωσιμότητάς τους,
- χαμηλότερη (ή και καμία) εξάρτηση από εξωτερικούς χρηματοδότες / χορηγούς για την επίτευξη του κοινωνικού τους αντικτύπου (ικανότητα αυτοχρηματοδότησης της κοινωνικής δράσης).

¹⁴ Υπενθυμίζεται ότι η ουσία της κοινωνικής επιχειρηματικότητας βρίσκεται στην συνειδητή επιλογή του φορέα της να επιδιώκει τον κοινωνικό του σκοπό βασιζόμενος, κυρίως, σε έσοδα από επιχειρηματική δραστηριότητα και, δευτερευόντως σε έσοδα από δωρεές και επιχορηγήσεις. Συνεπώς, ένας φορέας που βασίζεται αποκλειστικά ή κυρίως σε έσοδα από δωρεές και επιχορηγήσεις δεν συνιστά γνήσια “κοινωνική επιχείρηση”.

¹⁵ Βλ. European Commission – Bureau of European Policy Advisers, *Empowering people, driving change – Social Innovation in European Union*, 2011.

1.3 Η κοινωνική καινοτομία ως μοχλός τοπικής ανάπτυξης

Η ιδιαίτερη συμβολή της κοινωνικής οικονομίας στην τοπική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη συνδέεται, κυρίως, με την ικανότητα των φορέων της να παράγουν κοινωνική καινοτομία. Στο πλαίσιο της επιστημονικής συζήτησης, ως κοινωνική καινοτομία (*social innovation*) ορίζεται κάθε νέα στρατηγική, σύλληψη, ιδέα ή οργανωτικό/λειτουργικό μοντέλο που εξυπηρετεί βασικές ανάγκες του κοινωνικού συνόλου και αναπτύσσεται κυρίως από φορείς που επιδιώκουν κοινωνικούς σκοπούς¹⁶.

Τα όργανα της ΕΕ, από την πλευρά τους, προσδιορίζουν την κοινωνική καινοτομία ως μία διαδικασία «αξιοποίησης της ευρηματικότητας που έχουν οι ιδιωτικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, οι ενώσεις και οι κοινωνικοί επιχειρηματίες για να βρίσκουν νέους τρόπους κάλυψης εκείνων των κοινωνικών αναγκών που δεν ικανοποιούνται από την αγορά ή από τον δημόσιο τομέα» ή στην χρησιμοποίηση αυτής της ευρηματικότητας για την επίτευξη της «αλλαγής συμπεριφοράς που απαιτείται για την αντιμετώπιση των κυριότερων κοινωνικών προκλήσεων...»¹⁷. Συνεπώς, η κοινωνική καινοτομία πηγάζει όχι μόνο από τα οφέλη που δημιουργεί (νέοι τρόποι κάλυψης κοινωνικών αναγκών ή νέοι τρόποι αντιμετώπισης των κοινωνικών προκλήσεων) αλλά και από την ίδια την φύση της ως διαδικασία προσωπικής ενδυνάμωσης των πολιτών και δημιουργίας νέων μοντέλων κοινωνικής σχέσης και συνεργασίας.

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά Mulgan G., Tucker S., Ali R. and Sanders B., *Social Innovation – What it is, why it matters and how it can be accelerated*, (Working Paper), Skoll Centre for Social Entrepreneurship - Oxford Said Business School, The Young Foundation, London, 2007, σ. 8 και The Young Foundation, *Social Innovation Context and Responses*, Παραδοτέο 1.1. του Ερευνητικού Προγράμματος “The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe” (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels, 2008, σ.14.

¹⁷ Βλ. την από 6.10.2010 Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την ΕΟΚΕ και την Επιτροπή των Περιφερειών με τίτλο «Εμβληματική πρωτοβουλία στο πλαίσιο της Στρατηγικής Ευρώπη 2020 – Ένωση Καινοτομίας», COM (2010) 546 τελικό, σελ. 25-26.

Ενόψει των παραπάνω, οι φορείς της κοινωνικής οικονομίας θεωρείται ότι παράγουν κοινωνική καινοτομία όταν εφευρίσκουν **νέες λύσεις** (νέες υπηρεσίες, νέα προϊόντα, νέες τεχνικές / διαδικασίες / μοντέλα οργάνωσης και παροχής υπηρεσιών, νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας κλπ.) για την αντιμετώπιση προβλημάτων ή την κάλυψη αναγκών του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου¹⁸, οι οποίες είναι **πιο πρωτότυπες, βιώσιμες, δίκαιες, αποδοτικές και αποτελεσματικές από τις ήδη υπάρχουσες**. Οι λύσεις που παράγονται μέσω της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να εστιάζουν:

- ➔ είτε στην αντιμετώπιση νέων κοινωνικών προβλημάτων ή στην κάλυψη νέων κοινωνικών αναγκών που δεν έχουν ακόμη αντιμετωπιστεί / καλυφθεί από τον δημόσιο τομέα ή την αγορά,
- ➔ είτε στην αντιμετώπιση διαχρονικών κοινωνικών προβλημάτων ή στην κάλυψη διαχρονικών κοινωνικών αναγκών που δεν έχουν αντιμετωπιστεί / καλυφθεί επαρκώς από τον δημόσιο τομέα ή την αγορά και, συνεπώς, χρήζουν μίας νέας πιο ευρηματικής και αποτελεσματικής προσέγγισης.

Η αναπτυξιακή διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας αναδεικνύεται ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο¹⁹, παρουσιάζοντας υψηλή υπεραξία σε πεδία όπως οι υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας και άλλες ειδικές υπηρεσίες (π.χ. υπηρεσίες υγείας, υπηρεσίες εκπαίδευσης κλπ.). Η κινητοποίηση των κοινωνικών επιχειρήσεων και των ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών φορέων για την εφαρμογή καινοτομικών μεθόδων επίλυσης των τοπικών κοινωνικών προβλημάτων αποτελεί **μία**

¹⁸ Αναλυτικά για την φύση της κοινωνικής καινοτομίας και την αξία της για την τοπική κοινωνική ανάπτυξη βλ. European Commission – Bureau of European Policy Advisers, *Empowering people, driving change – Social Innovation in European Union*, 2011. Επίσης, βλ. OECD, *Building Local Ecosystems for Social Innovation. A Methodological Framework*, 2021.

¹⁹ Βλ. αναλυτικά για τον ρόλο της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική ανάπτυξη Moulaert F., Martinelli F., Swyngedouw E., and Gonzalez S., “Towards Alternative Model(s) of Local Innovation”, *Urban Studies*, 42 (11), 2005, Arradon G. and Wyler S., *What role for community enterprises in tackling poverty?*, Joseph Rowntree Foundation, 2008, Wintrebert A., Couarraze G., and Mareschal D. (eds.), *L’innovation sociale – un levier pour le développement des territoires*, AVISE – ARF, Paris, 2012.

σημαντική διέξοδο στην προσπάθεια των σύγχρονων ΟΤΑ να εξασφαλίσουν:

- ταχύτερο και πλέον αποτελεσματικό εντοπισμό των κοινωνικών αναγκών
- καλύτερη στόχευση των λύσεων
- αποτελεσματικές υπηρεσίες
- οικονομικότερες υπηρεσίες
- κάλυψη κοινωνικών αναγκών που δεν καλύπτονται από τις υφιστάμενες δημόσιες παρεμβάσεις
- προώθηση της αίσθησης του «ενεργού πολίτη»
- άμβλυνση των αρνητικών συνεπειών που έχουν οι δημοσιονομικές περικοπές
- προώθηση της απασχόλησης και της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης.

Ειδικά οι κοινωνικές επιχειρήσεις διακρίνονται για την ικανότητά τους να παράγουν κοινωνική καινοτομία, καθώς συνδυάζουν αρμονικά την εκπλήρωση αναγκών της τοπικής κοινωνίας με την βιώσιμη προσέγγιση της επιχειρηματικότητας. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα παρουσιάζει καινοτομική δυναμική όχι μόνο ως προς την προσφορά νέων υπηρεσιών ή προϊόντων, αλλά και ως προς την ευαισθητοποίηση των συμβατικών επιχειρήσεων και του κοινωνικού συνόλου, την εφαρμογή νέων μορφών οργάνωσης (π.χ. απασχόληση μειονεκτούντων εργαζομένων, συνεργασία μεταξύ εργαζόμενων και εθελοντών), την υιοθέτηση νέων μοντέλων οργάνωσης της παροχής υπηρεσιών (π.χ. συμμετοχή των χρηστών στον σχεδιασμό των υπηρεσιών) κ.ο.κ.

Αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη υπεραξία της κοινωνικής καινοτομίας, τα όργανα της ΕΕ έχουν επισημάνει ήδη από το 2010 ότι **η επίτευξη των στόχων της «έξυπνης, βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης» προϋποθέτει την εμπλοκή όλων των παραγόντων που κινούνται στο πεδίο της καινοτομίας**, συμπεριλαμβανομένων των φορέων «της κοινωνικής οικονομίας και των ίδιων των πολιτών (κοινωνική καινοτομία)»²⁰. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕ προωθεί διαχρονικά ειδικές

²⁰ Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής «Εμβληματική πρωτοβουλία στο πλαίσιο της Στρατηγικής Ευρώπη 2020 – Ένωση Καινοτομίας», ο.π., σ. 8.

παρεμβάσεις για την ενίσχυση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ως κρίσιμου μοχλού ενίσχυσης της τοπικής ανάπτυξης. Παράλληλα, οι θεσμικές παρεμβάσεις της ΕΕ στο πεδίο των δημοσίων προμηθειών (Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ) εμπεριέχουν ειδικές διατάξεις για την προαγωγή της συνεργασίας μεταξύ του δημόσιου τομέα (κεντρική διοίκηση και ΟΤΑ) και των κοινωνικών επιχειρήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 Ο τομέας της Κοινωνικής & Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ)

Η Ελληνική νομοθεσία δεν ρυθμίζει με ενιαίο και οριζόντιο τρόπο τον ευρύτερο τομέα της κοινωνικής οικονομίας, όπως αυτός ορίζεται σε επίπεδο ΕΕ²¹. Ωστόσο, μέσω του Ν. 4430/2016²², οριοθετεί το ιδιαίτερο πεδίο της **Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ)** που περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο φάσμα φορέων που ασκούν οικονομική δράση με κοινωνικό πρόσημο (με έμφαση στις ειδικές συνεταιριστικές μορφές που ασκούν κοινωνική επιχειρηματικότητα).

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΛΟ)

“Το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον.”

(άρθρο 2 παρ. 1 Ν. 4430/2016)

²¹ Επισημαίνεται ότι ο ευρύτερος τομέας της κοινωνικής οικονομίας, όπως ορίζεται από τα όργανα της ΕΕ (βλ. παραπάνω Κεφάλαιο 1, Ενότητα 1.1), είναι πολύ ευρύτερος σε σχέση με τον τομέα της ΚΑΛΟ του Ν. 4430/2016. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα διαθέτει ενιαίο νομικό πλαίσιο (Ν. 4430/2016) μόνο για ένα μέρος των φορέων που θεωρούνται φορείς κοινωνικής οικονομίας σύμφωνα με τον ορισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

²² Βλ. Ν. 4430/2016 “Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Α’ 205).

Ως “**Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας**” (**Φορείς ΚΑΛΟ**) αναγνωρίζονται αυτοδίκαια και υποχρεωτικά²³ οι φορείς που έχουν μία από τις ακόλουθες νομικές μορφές:

- Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚοινΣΕπ),
- Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (ΚοιΣΠΕ),
- Συνεταιρισμός Εργαζομένων (ΣυνΕργ).

Νομικά πρόσωπα με οποιαδήποτε άλλη νομική μορφή μπορούν, επίσης, να αναγνωριστούν ως «Φορείς ΚΑΛΟ» μετά από αίτησή τους και μόνο εφόσον δεν είναι μονοπρόσωπα και πληρούν τις ειδικές προϋποθέσεις που θέτει ο Ν. 4430/2016²⁴.

Η ιδιότητα του “Φορέα ΚΑΛΟ” αντιστοιχεί σε ειδικό καθεστώς (ειδικές υποχρεώσεις και ειδικά πλεονεκτήματα) και πιστοποιείται με την εγγραφή των ενδιαφερόμενων σε εξειδικευμένο δημόσιο μητρώο, το **Γενικό Μητρώο Φορέων ΚΑΛΟ**²⁵. Το Γενικό Μητρώο Φορέων ΚΑΛΟ τηρείται σε ηλεκτρονική μορφή²⁶ και περιλαμβάνει δύο (2) υπο-μητρώα:

- το **Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας (ΜΚΕ)**, στο οποίο εγγράφονται μόνο οι ΚοινΣΕπ, οι ΚοιΣΠΕ ή οι ΣυνΕργ²⁷,
- το **Ειδικό Μητρώο Άλλων Φορέων ΚΑΛΟ (ΕΜΑΦΚΑΟ)**, στο οποίο εγγράφονται οι φορείς που αναγνωρίζονται μεν ως «Φορείς ΚΑΛΟ» αλλά δεν δικαιούνται να εγγραφούν στο ΜΚΕ²⁸.

²³ Βλ. άρθρο 3 παρ. 1 του Ν. 4430/2016.

²⁴ Βλ. άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο δ΄ του Ν. 4430/2016.

²⁵ Βλ. Απόφαση Αναπληρώτριας Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης αρ. 61621/Δ5.2643/30.10.2016 «*Τήρηση και λειτουργία του Γενικού Μητρώου Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του ν. 4430/2016 (ΦΕΚ 205/Α/31.10.2016) “Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις”* (ΦΕΚ Β΄ 56/2017).

²⁶ Το Μητρώο τηρείται στο πλαίσιο του Πληροφοριακού Συστήματος “ΕΡΓΑΝΗ”, βλ. <https://kalo.yeka.gr>

²⁷ Βλ. άρθρο 1 παρ. 5 στ. α΄ αρ. (i) της ΥΑ αρ. 61621/Δ.5.2643/30.12.2016 (ΦΕΚ Β΄ 56/2017).

²⁸ Στη μεγάλη τους πλειοψηφία πρόκειται για αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες (66%) και σωματεία (19%). Βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Κ.Α.Ο. Έκθεση 2021-2022, 2023, σελ. 25.

Ο αρμόδιος φορέας της κεντρικής διοίκησης για θέματα πολιτικής ΚΑΛΟ και ρύθμισης της λειτουργίας των φορέων της είναι το **Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας**²⁹ και αρμόδια υπηρεσία είναι η **Διεύθυνση Κοινωνικής & Αλληλέγγυας Οικονομίας**³⁰.

2.2 Το ειδικότερο πεδίο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας

Η Ελληνική νομοθεσία δεν ορίζει την έννοια της “κοινωνικής επιχειρηματικότητας” αλλά αναγνωρίζει έμμεσα³¹ ως κοινωνικές επιχειρήσεις μόνο τις νομικές μορφές που εγγράφονται στο ΜΚΕ και, ειδικότερα, τις ΚοινΣΕπ, τους ΚοιΣΠΕ και τους ΣυνΕργ. Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία³², το σύνολο των ενεργών³³ εγγεγραμμένων κοινωνικών επιχειρήσεων που λειτουργούν σε όλη τη χώρα αντιστοιχεί σε 687.

Όλες οι εγγεγραμμένες κοινωνικές επιχειρήσεις διαθέτουν **Αριθμό Γενικού Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας (ΑΓεΜΚΟ)** καθώς και **Αριθμό Γενικού Εμπορικού Μητρώου (ΓΕΜΗ)**. Ο ΑΓεΜΚΟ και ο Αριθμός ΓΕΜΗ πρέπει να αναγράφονται (μαζί με τον ΑΦΜ και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο επιβάλλει η εκάστοτε ισχύουσα νομοθεσία) στη σφραγίδα, στα έντυπα, στα έγγραφα και στις συμβάσεις της επιχείρησης. Κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να έχει πρόσβαση στα στοιχεία των

²⁹ Η σχετική αρμοδιότητα μεταφέρθηκε στο Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής & Οικογένειας από το Υπουργείο Εργασίας & Κοινωνικών Υποθέσεων τον Ιούνιο του 2023 (βλ. άρθρο 2 παρ. 1 Π.Δ. αρ. 77/27.6.2023, ΦΕΚ Α΄ 130).

³⁰ Η Διεύθυνση ΚΑΛΟ βρίσκεται στην οδό Σοφοκλέους αρ. 4 (7^{ος} όροφος) και υπάγεται στη *Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας*. Η διεύθυνση της ιστοσελίδας της είναι <https://kalo.gov.gr/>

³¹ Δηλαδή, μέσω της αναγνώρισης υποχρέωσης / δικαιώματος για εγγραφή μόνο των συγκεκριμένων νομικών μορφών στο Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας.

³² Πρόκειται για απολογιστικά στοιχεία που αφορούν την χρήση του 2021, βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, *Κ.Α.Ο. Έκθεση 2021-2022, 2023*, σ. 25.

³³ Ως “ενεργές” χαρακτηρίζονται οι εγγεγραμμένες στο ΜΚΕ κοινωνικές επιχειρήσεις που υπέβαλλαν πλήρη απολογιστικά στοιχεία για τη χρήση του 2021. Βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, *Κ.Α.Ο. Έκθεση 2021-2022, 2023*, σελ. 29.

εγγεγραμμένων κοινωνικών επιχειρήσεων μέσω της ιστοσελίδας της Διεύθυνσης ΚΑΛΟ (<https://kalo.gov.gr/>).

2.2.1 Η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚοινΣΕπ)

Η ΚοινΣΕπ είναι ο πλέον διαδεδομένος τύπος κοινωνικής επιχείρησης στην Ελλάδα (95% των εγγεγραμμένων επιχειρήσεων στο ΜΚΕ)³⁴. Η λειτουργία της ρυθμίζεται, κυρίως, από το Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ, ενώ για ορισμένα θέματα εφαρμόζονται και διατάξεις του Ν. 1667/1986 (ΦΕΚ Α' 196) περί αστικών συνεταιρισμών.

Οι ΚοινΣΕπ είναι **αστικοί συνεταιρισμοί**³⁵ με γενικό καταστατικό σκοπό την «**συλλογική και κοινωνική ωφέλεια**»³⁶. Βασικό μέσο για την επίτευξη του κοινωνικού τους σκοπού είναι η άσκηση επιχειρηματικότητας (οι ΚοινΣΕπ έχουν εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα). Μέλη των ΚοινΣΕπ μπορεί να είναι καταρχήν τόσο νομικά όσο και φυσικά πρόσωπα, αλλά περιορισμένη είναι η δυνατότητα συμμετοχής ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ του δημόσιου τομέα³⁷.

Οι **εργαζόμενοι** των ΚοινΣΕπ είναι κυρίως μέλη τους αλλά όλα τα μέλη μίας ΚοινΣΕπ δεν είναι απαραίτητα και εργαζόμενοί της. Σε κάθε περίπτωση, τα πρόσωπα που εργάζονται στους ΚοινΣΕπ (μέλη ή/και μη μέλη) αμείβονται και ασφαλίζονται κανονικά για την εργασία τους

³⁴ Πρόκειται για συγκεντρωτικά στοιχεία του ΜΚΕ κατά τον Δεκέμβριο 2022, βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, *Κ.Α.Ο. Έκθεση 2021-2022, 2023*, σ. 25.

³⁵ Οι ΚοινΣΕπ διαφοροποιούνται από τους κοινούς αστικούς συνεταιρισμούς ως προς τον λόγο για τον οποίο ασκούν την επιχειρηματικότητα. Ενώ οι κοινοί αστικοί συνεταιρισμοί έχουν αποκλειστικό σκοπό την προσωπική (οικονομική και άλλη) ανάπτυξη των μελών τους, οι ΚοινΣΕπ ασκούν την επιχειρηματικότητα με σκοπό τη συλλογική και την κοινωνική ωφέλεια. Αντίστοιχα, ενώ οι κοινοί αστικοί συνεταιρισμοί διανέμουν το σύνολο των κερδών στα μέλη τους, οι ΚοινΣΕπ δεν επιτρέπεται να διανέμουν κέρδη στα μέλη τους.

³⁶ Το περιεχόμενο των εννοιών «συλλογική ωφέλεια» και «κοινωνική ωφέλεια» ορίζονται στο Ν. 4430/2016 (βλ. άρθρο 2 παρ. 2 και 3 και άρθρο 14 παρ. 1). Βλ. επίσης παρακάτω στον Πίνακα 2.

³⁷ Η συμμετοχή ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ του δημόσιου τομέα ως μελών επιτρέπεται μόνο κατ' εξαίρεση και, ειδικότερα, μόνο εάν πρόκειται για ΚοινΣΕπ Ένταξης και μετά από ειδική έγκριση του φορέα που τα εποπτεύει (βλ. άρθρο 14 παρ. 5 Ν. 4430/2016).

(καθεστώς μισθωτών e-ΕΦΚΑ). Ωστόσο, οι ΚοινΣΕπ δικαιούνται να αξιοποιούν και **εθελοντές** για την υλοποίηση δράσεων που συνδέονται με τον κοινωνικό τους σκοπό³⁸.

Τα **κέρδη των ΚοινΣΕπ δεν διανέμονται στα μέλη** τους αλλά διατίθενται με ειδικό τρόπο που ορίζεται στο Ν. 4430/2016 (βλ. άρθρο 21 Ν. 4430/2016). Ειδικότερα, το 60% των κερδών διατίθεται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη διεύρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας της επιχείρησης, το 35% διανέμεται στους εργαζομένους της επιχείρησης³⁹ και το 5% διατίθεται για σχηματισμό τακτικού αποθεματικού.

Ανάλογα με τον **ειδικότερο σκοπό που επιλέγουν να επιδιώξουν**, οι ΚοινΣΕπ διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αντιστοιχεί στις **ΚοινΣΕπ Ένταξης** και περιλαμβάνει τις ΚοινΣΕπ που έχουν ως ειδικότερο σκοπό την κοινωνική και εργασιακή ένταξη μειονεκτούντων εργαζομένων (δηλ. προσώπων που αντιμετωπίζουν δυσχέρειες ως προς την ένταξή τους στην αγορά εργασίας). Οι ΚοινΣΕπ Ένταξης υποχρεούνται να έχουν τουλάχιστον 7 μέλη και, ανάλογα με την ομάδα στόχου που υποστηρίζουν, διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες και, ειδικότερα, στις *ΚοινΣΕπ Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων* και στις *ΚοινΣΕπ Ένταξης Ειδικών Ομάδων*.

Η δεύτερη κατηγορία αντιστοιχεί στις **ΚοινΣΕπ Συλλογικής & Κοινωνικής Ωφέλειας**, οι οποίες υποχρεούνται να έχουν τουλάχιστον 5 μέλη και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των εγγεγραμμένων επιχειρήσεων του ΜΚΕ (94%). Οι ΚοινΣΕπ Συλλογικής & Κοινωνικής Ωφέλειας περιλαμβάνουν όλες τις ΚοινΣΕπ που αναπτύσσουν δραστηριότητες *βιώσιμης ανάπτυξης* ή/και *παροχής κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος*.

³⁸ Η αξιοποίηση εθελοντών γίνεται υπό συγκεκριμένους όρους που προβλέπει ο νόμος (βλ. άρθρο 3 παρ. 3 και άρθρο 8 Ν. 4430/2016) ώστε η παροχή εθελοντικής εργασίας να μην θεωρείται ότι υποκρύπτει εξαρτημένη εργασία.

³⁹ Στη διανομή του ποσοστού των κερδών που προορίζεται για τους εργαζομένους μετέχουν και οι εργαζόμενοι που έχουν παράλληλα και την ιδιότητα του μέλους της ΚοινΣΕπ.

Πίνακας 2. Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών της ΚοινΣΕπ

<p>Μορφή</p>	<p>Πολυπρόσωπη (ένωση προσώπων με υποχρεωτικό ελάχιστο αριθμό μελών)</p>
<p>Νομική φύση</p>	<p>Αστικός συνεταιρισμός με ειδικό καθεστώς (ρυθμίζεται, κυρίως, από το Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ και, συμπληρωματικά, από το Ν. 1667/1986 περί αστικών συνεταιρισμών)</p>
<p>Γενικός καταστατικός σκοπός</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ η συλλογική ωφέλεια (εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών τους μέσω της διαμόρφωσης ισότιμων σχέσεων παραγωγής, δημιουργίας θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής/επαγγελματικής ζωής) <p style="text-align: center;">ΚΑΙ</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ η κοινωνική ωφέλεια (εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα με την αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από δραστηριότητες “βιώσιμης ανάπτυξης” ή παροχής “κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος” ή κοινωνικής ένταξης)
<p>Ειδικός καταστατικός σκοπός (5 εναλλακτικές επιλογές)</p>	<p>Κοινωνικοοικονομική ένταξη Ευάλωτων Ομάδων</p> <p>Κοινωνικοοικονομική ένταξη Ειδικών Ομάδων</p> <p>Συλλογική & κοινωνική ωφέλεια μέσω ανάπτυξης δραστηριοτήτων βιώσιμης ανάπτυξης</p> <p>Συλλογική & κοινωνική ωφέλεια μέσω παροχής κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος</p> <p>Συλλογική & κοινωνική ωφέλεια μέσω ανάπτυξης δραστηριοτήτων βιώσιμης ανάπτυξης και παροχής κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος</p>
<p>Μοντέλο διοίκησης, οργάνωσης και λειτουργίας</p>	<p>Επιχειρηματικό - Συνεταιριστικό (το κεφάλαιο διαιρείται σε συνεταιριστικές μερίδες, η λήψη αποφάσεων βασίζεται στην αρχή “ένα μέλος - μία ψήφος”, τουλάχιστον 60% των μελών του φορέα πρέπει να είναι και εργαζόμενοι του κ.ο.κ.)</p>

<p>Χρησιμοποίηση κερδών</p>	<p>⇒ Απαγόρευση διανομής κερδών σε μέλη που δεν είναι και εργαζόμενοι</p> <p>⇒ Διανομή μόνο έως του 35% των κερδών στους εργαζόμενους (μέλη κα μη μέλη)</p> <p>⇒ Τουλάχιστον 60% των κερδών διατίθενται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη διεύρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας της επιχείρησης</p>
<p>Κατηγορίες</p>	<p>Κατηγορία 1. ΚΟΙΝΣΕΠ ΕΝΤΑΞΗΣ</p>
	<p>Υποκατηγορία 1. ΚοινΣΕΠ Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων</p> <p>Εδώ ανήκουν όλες οι ΚοινΣΕΠ που επιδιώκουν την συλλογική και κοινωνική ωφέλεια μέσω της υποστήριξης της κοινωνικοοικονομικής ένταξης Ευάλωτων Ομάδων (τουλάχιστον το 30% των μελών και των εργαζομένων τους πρέπει να είναι άτομα που αντιμετωπίζουν δυσχέρειες ένταξης εξαιτίας σωματικών ή ψυχικών αιτιών ή παραβατικής συμπεριφοράς)</p>
	<p>Υποκατηγορία 2: ΚοινΣΕΠ Ένταξης Ειδικών Ομάδων</p> <p>Εδώ ανήκουν όλες οι ΚοινΣΕΠ που επιδιώκουν την συλλογική και κοινωνική ωφέλεια μέσω της υποστήριξης της κοινωνικοοικονομικής ένταξης Ειδικών Ομάδων (τουλάχιστον το 50% των μελών και των εργαζομένων τους πρέπει να είναι άτομα που αντιμετωπίζουν δυσχέρειες ένταξης στην αγορά εργασίας λόγω οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων)</p>
	<p>Κατηγορία 2. ΚΟΙΝΣΕΠ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΩΦΕΛΕΙΑΣ</p> <p>Εδώ ανήκουν όλες οι ΚοινΣΕΠ που επιδιώκουν την συλλογική και κοινωνική ωφέλεια μέσω της ανάπτυξης δραστηριοτήτων:</p> <p>(α) βιώσιμης ανάπτυξης ή/και</p> <p>(β) παροχής κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος</p>

2.2.2 Ο Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (ΚοιΣΠΕ)

Η νομική μορφή του ΚοιΣΠΕ θεσμοθετήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 στο πλαίσιο της της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης⁴⁰ με σκοπό την προαγωγή της ένταξης των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Η λειτουργία της ρυθμίζεται, κυρίως, από το άρθρο 12 του Ν. 2716/1999 περί υπηρεσιών ψυχικής υγείας σε συνδυασμό με τις διατάξεις του Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ, ενώ για ορισμένα θέματα εφαρμόζονται και διατάξεις του Ν. 1667/1986 περί αστικών συνεταιρισμών. Εάν και στο σύνολο τους, οι ΚοιΣΠΕ είναι μόνο 30 (1% του συνόλου των εγγεγραμμένων φορέων στο ΜΚΕ)⁴¹, διακρίνονται για την δυναμική επιχειρηματική τους δράση⁴² και το ιδιαίτερο κοινωνικό τους αποτύπωμα.

Οι ΚοιΣΠΕ είναι **αστικοί συνεταιρισμοί** που ασκούν την επιχειρηματικότητα (έχουν εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα) με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής και εργασιακής ένταξης και της οικονομικής αυτάρκειας ατόμων με **σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα**. Ειδικότερα, οι ΚοιΣΠΕ επιδιώκουν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας για άτομα που προέρχονται από την συγκεκριμένη ομάδα στόχου (τουλάχιστον το 30% του προσωπικού τους αποτελείται από άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα) και να προσαρμόσουν τις συνθήκες εργασίας και την γενικότερη υποστήριξη στις σύνθετες ανάγκες αυτών των ατόμων (υποστηριζόμενη απασχόληση). Ενόψει των παραπάνω, ο Ν. 4430/2016 προέβλεψε την εξομοίωση των ΚοιΣΠΕ με τις ΚοινΣΕπ Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων και, κατ' επέκταση, την εγγραφή τους στο ΜΚΕ.

Η ιδιαιτερότητα των ΚοιΣΠΕ έγκειται στο ότι αποτελούν, ταυτόχρονα, και **Μονάδες Ψυχικής Υγείας** που παρέχουν θεραπευτικές και

⁴⁰ Βλ. άρθρο 12 του Ν. 2716/1999 “Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Α΄ 96).

⁴¹ Επισημαίνεται ότι η ίδρυση ΚοιΣΠΕ υπάγεται σε περιορισμούς καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 12 του Ν. 2716/1999, σε κάθε Τομέα Ψυχικής Υγείας (ΤοΨΥ) Αττικής και Θεσσαλονίκης επιτρέπεται η ίδρυση αποκλειστικά και μόνο ενός ΚοιΣΠΕ, ενώ στους υπόλοιπους ΤοΨΥ που καλύπτουν περισσότερες Περιφερειακές Ενότητες (ΠΕ) επιτρέπεται η ίδρυση ενός ΚοιΣΠΕ ανά ΠΕ.

⁴² Κατά τη χρήση του 2022, ο τζίρος των ΚοιΣΠΕ ανήλθε σε 11.382.000 Ευρώ.

υποστηρικτικές υπηρεσίες στα άτομα της ομάδας στόχου τους. Για τον λόγο αυτό, η ίδρυση τους προϋποθέτει την λήψη άδειας σκοπιμότητας από το Υπουργείο Υγείας. Ενόψει, μάλιστα, του διφυούς χαρακτήρα τους (ως επιχειρήσεων του ΜΚΕ και Μονάδων Ψυχικής Υγείας), οι ΚοιΣΠΕ υπάγονται στη διπλή εποπτεία του Υπουργείου Υγείας (Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας) και του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής & Οικογένειας (Διεύθυνση ΚΑΛΟ).

Τα **μέλη** των ΚοιΣΠΕ ανήκουν σε τρεις κατηγορίες:

- (α) άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα (τουλάχιστον το 35% των μελών),
- (β) επαγγελματίες ψυχικής υγείας, συμπεριλαμβανομένων και ψυχιάτρων και ψυχολόγων του ΕΣΥ (τουλάχιστον το 45% των μελών),
- (γ) Δήμοι και άλλα ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ όπως π.χ. Ψυχιατρικά Νοσοκομεία, Πανεπιστήμια κλπ. (έως 20% των μελών).

Οι **εργαζόμενοι** των ΚοιΣΠΕ μπορεί να είναι μέλη τους (άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα και επαγγελματίες ψυχικής υγείας) αλλά και μη μέλη. Σε κάθε περίπτωση, τα πρόσωπα που εργάζονται στους ΚοινΣΕπ (μέλη ή/και μη μέλη) αμείβονται και ασφαλίζονται κανονικά για την εργασία τους. Ως Φορείς ΚΑΛΟ, οι ΚοιΣΠΕ έχουν τη δυνατότητα αξιοποίησης και **εθελοντών** υπό τους όρους που θέτει ο Ν. 4430/2016⁴³.

Τα **κέρδη των ΚοιΣΠΕ διανέμονται στα μέλη** τους⁴⁴ μετά την αφαίρεση μικρού ποσοστού για σχηματισμό αποθεματικού.

Επισημαίνεται ότι το σύνολο των ΚοιΣΠΕ εκπροσωπούνται σε συλλογικό επίπεδο από την Πανελλήνια Ομοσπονδία ΚοιΣΠΕ (ΠΟΚοιΣΠΕ), η οποία αποτελεί και το πρώτο επίσημα θεσμοθετημένο δευτεροβάθμιο όργανο στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα. Η ΠΟΚοιΣΠΕ παρέχει ευρεία τεχνική υποστήριξη στα μέλη της καθώς και σε φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα που επιδιώκουν συνεργασία με τους ΚοιΣΠΕ⁴⁵.

⁴³ Βλ. παραπάνω υποσημείωση 38.

⁴⁴ Βλ. άρθρο 12 παρ. 12 του Ν. 2716/1999.

⁴⁵ Βλ. αναλυτικότερα στην ιστοσελίδα του φορέα <http://pokoispe.gr/>

Πίνακας 3. Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών του ΚοιΣΠΕ

Μορφή	Πολυπρόσωπη
Νομική φύση	Αστικός συνεταιρισμός με ειδικό καθεστώς (ρυθμίζεται, κυρίως, από το άρθρο 12 του Ν. 2716/1999 και τις διατάξεις του Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ και, συμπληρωματικά, από το Ν. 1667/1986 περί αστικών συνεταιρισμών)
Καταστατικός σκοπός	❖ Κοινωνική / εργασιακή ένταξη ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και ❖ Θεραπεία ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα
Χαρακτήρας	Διφυής: ⇒ Φορέας ΚΑΛΟ (εποπτεία από Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής & Οικογένειας) ⇒ Μονάδα Ψυχικής Υγείας (εποπτεία από Υπουργείο Υγείας)
Μοντέλο διοίκησης, οργάνωσης και λειτουργίας	Επιχειρηματικό - Συνεταιριστικό (το κεφάλαιο διαιρείται σε συνεταιριστικές μερίδες, η λήψη αποφάσεων βασίζεται στην αρχή “ένα μέλος - μία ψήφος” κ.ο.κ.)
Κατηγορίες Μελών	(α) Άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα (β) Επαγγελματίες Ψυχικής Υγείας (γ) Δήμοι και άλλα ΝΠΔΔ / ΝΠΙΔ (Νοσοκομεία, Πανεπιστήμια κλπ.)
Χρησιμοποίηση κερδών	Διανέμοντα στα μέλη

2.2.3 Ο Συνεταιρισμός Εργαζομένων (ΣυνΕργ)

Η νομική μορφή του Συνεταιρισμού Εργαζομένων (ΣυνΕργ) θεσμοθετήθηκε με το άρθρο 24 του Ν. 4430/2016. Η λειτουργία της ρυθμίζεται, κυρίως, από το Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ, ενώ για ορισμένα θέματα εφαρμόζονται και διατάξεις του Ν. 1667/1986 (ΦΕΚ Α΄ 196) περί αστικών συνεταιρισμών.

Οι ΣυνΕργ είναι **αστικοί συνεταιρισμοί με σκοπό τη «συλλογική ωφέλεια»**⁴⁶. Τα μέλη τους είναι μόνο φυσικά πρόσωπα που επιθυμούν να **βιοποριστούν μέσω της από κοινού παραγωγής** αγαθών και υπηρεσιών για τρίτους. Το **προσωπικό** τους αποτελείται κυρίως από τα μέλη τους, τα οποία και υπάγονται υποχρεωτικά στην ασφάλιση του e-ΕΦΚΑ με το καθεστώς που ισχύει για τους αυτοτελώς απασχολούμενους και τους ελευθέρους επαγγελματίες (άρθρα 39 και 41 παρ. 2 Ν. 4387/2016). Η απασχόληση μη μελών επιτρέπεται έως ποσοστού 25% επί του συνόλου των εργαζομένων. Οι εργαζόμενοι – μη μέλη έχουν καθεστώς εξαρτημένης εργασίας και αντίστοιχα πλήρη εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα (καθεστώς ασφάλισης μισθωτών e-ΕΦΚΑ). Σε κάθε περίπτωση, οι ΣυνΕργ δικαιούνται (όπως όλοι οι φορείς ΚΑΛΟ) να αξιοποιούν και **εθελοντές** για την υλοποίηση δράσεων που συνδέονται με τον κοινωνικό τους σκοπό⁴⁷.

Τα **κέρδη των ΣυνΕργ δεν διανέμονται στα μέλη** τους αλλά διατίθενται με ειδικό τρόπο που ορίζεται στο Ν. 4430/2016 (βλ. άρθρο 21 Ν. 4430/2016). Ειδικότερα, το 60% των κερδών διατίθεται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη διεύρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας της επιχείρησης, το 35% διανέμεται στους εργαζομένους της επιχείρησης και το 5% διατίθεται για σχηματισμό τακτικού αποθεματικού.

⁴⁶ Το περιεχόμενο της έννοιας «συλλογική ωφέλεια» ορίζεται στο Ν. 4430/2016 (βλ. άρθρο 2 παρ. 2). Βλ. επίσης παρακάτω στον Πίνακα 3.

⁴⁷ Βλ. παραπάνω υποσημείωση 38.

Πίνακας 4. Ανακεφαλαίωση βασικών χαρακτηριστικών του ΣυνΕργ

Μορφή	Πολυπρόσωπη (ένωση προσώπων με υποχρεωτικό ελάχιστο αριθμό μελών)
Νομική φύση	Αστικός συνεταιρισμός με ειδικό καθεστώς (ρυθμίζεται, κυρίως, από το Ν. 4430/2016 περί ΚΑΛΟ και, συμπληρωματικά, από το Ν. 1667/1986 περί αστικών συνεταιρισμών)
Καταστατικός σκοπός	Συλλογική ωφέλεια (η εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών τους, μέσα από τη διαμόρφωση ισότιμων σχέσεων παραγωγής, τη δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, τη συμφιλίωση προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής)
Μοντέλο διοίκησης, οργάνωσης και λειτουργίας	Επιχειρηματικό - Συνεταιριστικό (το κεφάλαιο διαιρείται σε συνεταιριστικές μερίδες, η λήψη αποφάσεων βασίζεται στην αρχή “ένα μέλος - μία ψήφος”, τουλάχιστον 75% των εργαζομένων του φορέα πρέπει να είναι και μέλη του κ.ο.κ.)
Χρησιμοποίηση κερδών	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Απαγόρευση διανομής κερδών σε μέλη (εφόσον δεν είναι και εργαζόμενοι) ⇒ Διανομή μόνο έως του 35% των κερδών στους εργαζόμενους (μέλη κα μη μέλη) ⇒ Τουλάχιστον 60% των κερδών διατίθενται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη διεύρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας της επιχείρησης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΕΩΝ ΚΑΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ

3.1 Η σημασία της συνεργασίας Δήμων και Φορέων ΚΑΛΟ στο πλαίσιο της τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς

Η διασφάλιση της βιώσιμης κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης αποτελεί **πεδίο κοινής στόχευσης και αμοιβαίου οφέλους** για τον δημόσιο τομέα (κεντρική διοίκηση και ΟΤΑ) και τον τομέα της ΚΑΛΟ. Ειδικά στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης, η συστηματική αξιοποίηση των δράσεων των φορέων ΚΑΛΟ μπορεί να αποτελέσει μία πολύτιμη **πηγή άντλησης πρόσθετων «εξωτερικών» πόρων** (τόσο για την επίτευξη κρίσιμων στρατηγικών και επιχειρησιακών στόχων κοινωνικής πολιτικής, όσο και για την σταδιακή διαμόρφωση πλαισίων κοινωνικής καινοτομίας), καθώς πολλοί από τους κοινωνικούς αναπτυξιακούς στόχους των τοπικών αρχών ενδέχεται να συγκλίνουν με τους στόχους των φορέων ΚΑΛΟ ή/και πολλές δράσεις ΚΑΛΟ μπορεί να παράγουν κοινό όφελος για την τοπική κοινωνία, ενισχύοντας την προώθηση **υποδειγμάτων τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς**⁴⁸.

Υπό αυτό το πρίσμα, η συστημική συνέργεια μεταξύ Δήμων και φορέων ΚΑΛΟ αναδεικνύεται σε κρίσιμο μοχλό ιδίως για:

α) την **προαγωγή της εργασιακής ένταξης ευάλωτων και ειδικών ομάδων** του τοπικού πληθυσμού

⁴⁸ Η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας αναδεικνύει τις διαστάσεις του σκληρού πυρήνα της τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς:

α) Η τοπική ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς έχει ευρύτερους στόχους από την αύξηση του εισοδήματος και του ΑΕΠ σε περιφερειακό / τοπικό επίπεδο, απαιτώντας από τις κυβερνήσεις να εργασθούν προληπτικά σε συνεργασία με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης για την επίτευξη αυτών των στόχων, αντί να υποθέτουν ότι τα θετικά αποτελέσματα θα προέλθουν αυτόματα μέσω της αύξησης του ΑΕΠ στις τοπικές κοινωνίες.

β) Τα οφέλη της οικονομικής ανάπτυξης σε περιφερειακό / τοπικό επίπεδο πρέπει να διοχετεύονται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων και των ευπαθών ομάδων, στο πλαίσιο μία ολιστικής προσέγγισης για την μείωση της φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων.

β) την **εξασφάλιση της επάρκειας, της βιωσιμότητας, της συνέχειας και της ποιότητας των υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας** για ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού (παιδιά, ηλικιωμένοι, ΑμεΑ, άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού κλπ.) που παρέχονται σε τοπικό (δημοτικό) ή υπερτοπικό (διαδημοτικό) επίπεδο.

Ωστόσο, ο βαθμός και η ποιότητα συμβολής των φορέων ΚΑΛΟ στην επίτευξη στόχων κοινωνικής πολιτικής εξαρτώνται σε σημαντική έκταση από την **ικανότητα των αρμόδιων κοινωνικών υπηρεσιών των Δήμων** να διαμορφώσουν το βέλτιστο πλαίσιο συνεργασίας και το ορθολογικότερο πλαίσιο στόχευσης της κοινής προσπάθειας. Οι κοινωνικές υπηρεσίες - λόγω της φύσης, της αποστολής αλλά και της ειδικής τους τεχνογνωσίας / εμπειρίας - καλούνται να λειτουργήσουν ως **κόμβοι στρατηγικού συντονισμού** για την διαμόρφωση μίας συστημικής (και όχι περιστασιακής / αποσπασματικής) δια-τομεακής συνεργασίας με κοινό στόχο την διαφύλαξη της μακροπρόθεσμης κοινωνικής βιωσιμότητας στην περιοχή ευθύνης τους⁴⁹.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι αρμόδιες υπηρεσίες των Δήμων καλούνται:

- να ενισχύσουν την ανάπτυξη των τοπικών οικοσυστημάτων ΚΑΛΟ μέσω ενός σύνθετου πλέγματος παρεμβάσεων που θα λαμβάνει υπόψη τις αρμοδιότητες αλλά και τις αναπτυξιακές πολιτικές τους προτεραιότητες⁵⁰
- να διασφαλίσουν την αποτελεσματικότητα των συνεργειών τους με τους φορείς ΚΑΛΟ μέσω της επιλογής των κατάλληλων τεχνικών συνεργασίας ανάλογα με το θεματικό πεδίο της συνεργασίας, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς του τοπικού οικοσυστήματος ΚΑΛΟ αλλά και τους στόχους της τοπικής κοινωνικής πολιτικής.

⁴⁹ Βλ. σχετικά Γ. Αμίσης και Φ. Μαρίνη, *Θεσμοί και Πολιτικές Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα*, ΤΕΙ Αθήνας, 2015.

⁵⁰ Για μία επισκόπηση της σχετικής συζήτησης στο επίπεδο της ΕΕ βλ. ιδίως European Commission, *How can local authorities support social enterprises?*, 31 August 2022, <https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/policy-briefs/the-social-economy-and-support-to-social-enterprises>.

3.2 Οι βασικές μορφές συνεργασίας Δήμων και φορέων ΚΑΛΟ

Το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο παρέχει ευρείες δυνατότητες για την ενεργοποίηση διαφόρων μορφών συνεργασίας μεταξύ Δήμων και φορέων ΚΑΛΟ. Οι σχετικές παρεμβάσεις των Δήμων μπορεί να αφορούν, κυρίως, σε τρεις άξονες:

(α) παρεμβάσεις των Δήμων με στόχο την υποστήριξη της κοινωνικής δράσης φορέων ΚΑΛΟ στην περιοχή ευθύνης τους,

(β) κοινές παρεμβάσεις Δήμων και Φορέων ΚΑΛΟ για την υλοποίηση στοχευμένων δράσεων και προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης,

(γ) ανάθεση από τους Δήμους προς τους φορείς ΚΑΛΟ που ασκούν επιχειρηματικότητα (ΚοινΣΕπ, ΚοιΣΠΕ και ΣυνΕργ) δημοσίων συμβάσεων στο πλαίσιο υιοθέτησης μίας “τοπικής πολιτικής κοινωνικά υπεύθυνων προμηθειών”⁵¹.

3.2.1 Η ενεργοποίηση μέτρων υποστήριξης

Η γενική αρμοδιότητα των Δήμων «να διευθύνουν και ρυθμίζουν όλες τις τοπικές υποθέσεις, σύμφωνα με τις αρχές της επικουρικότητας και της εγγύτητας, με στόχο την προστασία, την ανάπτυξη και τη συνεχή βελτίωση των συμφερόντων και της ποιότητας ζωής της τοπικής κοινωνίας» (παρ. 1 του άρθρου 75 ΚΔΚ) αποτελεί νομική βάση για την υλοποίηση **πολλαπλών υποστηρικτικών μέτρων (π.χ. κινητοποίηση, ενδυνάμωση, δικτύωση κλπ.)** που συντελούν βαθμιαία στην ανάπτυξη και ορθολογική λειτουργία ενός τοπικού οικοσυστήματος ΚΑΛΟ και, ιδίως, στο θεματικό πεδίο της Κοινωνικής Προστασίας και Αλληλεγγύης (τομέας Ε΄ παρ. 1 του άρθρου 75 ΚΔΚ).

Παράλληλα, όμως, το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο προβλέπει και τις ακόλουθες ειδικές παρεμβάσεις των Δήμων:

⁵¹ Ένας φορέας του δημόσιου τομέα που υιοθετεί μία πολιτική κοινωνικά υπεύθυνων δημόσιων πολιτικών (*Socially Responsible Public Procurement policy*) αξιοποιεί την αγοραστική του δύναμη με τρόπο ώστε να εξασφαλίζει με την ίδια επένδυση όχι μόνο την αγορά του έργου/υπηρεσίας που τον ενδιαφέρει αλλά και πρόσθετη κοινωνική υπεραξία.

- **Προσχώρηση του Δήμου ως μέλους σε φορέα ΚΑΛΟ** στις περιπτώσεις που επιτρέπει ο Ν. 4430/2016 (δηλ. σε ΚοινΣΕπ Ένταξης και σε ΚοιΣΠΕ),
- **Παραχώρηση της χρήσης δημοτικών ακινήτων δωρεάν για περίοδο έως και πέντε (5) έτη** σε φορείς ΚΑΛΟ που έχουν την έδρα τους ή δραστηριοποιούνται στον οικείο Δήμο, για την ενίσχυση της τοπικής και κοινωνικής ωφέλειας (πρώτο και δεύτερο εδάφιο παρ. 2^Α άρθρου 185 ΚΔΚ όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 109 του Ν. 4876/2021)⁵²
- **Απευθείας (χωρίς δημοπρασία) εκμίσθωση δημοτικών ακινήτων** σε φορείς ΚΑΛΟ εφόσον τα συγκεκριμένα ακίνητα είχαν προηγουμένως παραχωρηθεί δωρεάν στους συγκεκριμένους φορείς ΚΑΛΟ και η ανώτατη περίοδος δωρεάν παραχώρησης χρήσης (5ετία) έχει συμπληρωθεί (τρίτο εδάφιο παρ. 2^Α άρθρου 185 ΚΔΚ όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 109 του Ν. 4876/2021)
- **Παραχώρηση της χρήσης δημοτικών κινητών πραγμάτων δωρεάν** σε φορείς ΚΑΛΟ που έχουν την έδρα τους ή δραστηριοποιούνται στον οικείο Δήμο, για την επιτέλεση των σκοπών τους (παρ. 4 άρθρου 199 ΚΔΚ όπως τροποποιήθηκε με την παρ. 3 του άρθρου 196 Ν. 4555/2018).

3.2.2 Η σύναψη προγραμματικών συμβάσεων

Οι φορείς ΚΑΛΟ έχουν δικαίωμα να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις (ΠΣ)⁵³ με το Δημόσιο ή φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα και τους ΟΤΑ. Η ΠΣ είναι μία συμφωνία, στο πλαίσιο της οποίας οι συμβαλλόμενοι φορείς αναλαμβάνουν να συμπράξουν (όσο το δυνατό πιο ισόρροπα) για την **μελέτη και υλοποίηση έργων και προγραμμάτων κοινής ωφέλειας.**

⁵² Πρβλ. και το άρθρο 5 του Ν. 4430/2016, όπως τροποποιήθηκε από την παρ. 4 του άρθρου 196 του Ν. 4555/2018, σύμφωνα με το οποίο Ν.Π.Δ.Δ. και Ν.Π.Ι.Δ. (φορείς της Γενικής Κυβέρνησης) μπορεί να παραχωρούν με απόφαση του διοικητικού τους οργάνου τη χρήση κινητής και ακίνητης περιουσίας τους σε φορείς ΚΑΛΟ για την ενίσχυση δραστηριοτήτων συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας.

⁵³ Βλ. άρθρο 6 παρ. 1 Ν. 4430/2016.

Στο πλαίσιο των ΠΣ, οι Δήμοι και οι φορείς ΚΑΛΟ καλούνται να **ενώσουν τις δυνάμεις τους** (γνώσεις, εμπειρία, δικτύωση, υποδομές, ανθρώπινους πόρους, χρηματικούς πόρους) για την από κοινού υλοποίηση μίας κοινωνικής δράσης. Ως εκ τούτου, ένας φορέας ΚΑΛΟ μπορεί να συμμετέχει σε μία ΠΣ μόνο εφόσον αυτή αφορά αντικείμενο σχετικό με τους καταστατικούς του σκοπούς.

Οι ΠΣ υπόκεινται στον προσυμβατικό έλεγχο νομιμότητας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, σύμφωνα με τα άρθρα 35 και 36 του Ν. 4129/2013 (άρθρο 6 του Ν. 4430/2016) και περιέχουν υποχρεωτικά:

- το αντικείμενο της σύμβασης,
- τον σκοπό και το περιεχόμενο των μελετών, έργων, προγραμμάτων που θα υλοποιηθούν ή/και των υπηρεσιών που θα παρασχεθούν στο πλαίσιο της σύμβασης,
- τον προϋπολογισμό των μελετών, έργων, προγραμμάτων που θα υλοποιηθούν ή/και των υπηρεσιών που θα παρασχεθούν στο πλαίσιο της σύμβασης,
- τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των συμβαλλομένων,
- το χρονοδιάγραμμα εκτέλεσης της σύμβασης,
- τους πόρους από τους οποίους θα καλυφθούν οι αναλαμβανόμενες οικονομικές υποχρεώσεις,
- τη διάρκεια της σύμβασης,
- το όργανο παρακολούθησης της εφαρμογής της σύμβασης και οι αρμοδιότητές του,
- τις ρήτρες σε βάρος του συμβαλλομένου που παραβαίνει τους όρους της προγραμματικής σύμβασης.

Κάθε φορέας που συμμετέχει στην ΠΣ (συμπεριλαμβανομένων των φορέων ΚΑΛΟ) χρηματοδοτεί την υλοποίηση των δράσεων που έχει αναλάβει μέσω του δικού του προϋπολογισμού. Εναλλακτικά (ή και συμπληρωματικά), οι συμβαλλόμενοι φορείς μπορούν να λαμβάνουν εξωτερική χρηματοδότηση για την εκτέλεση των δράσεων που έχουν αναλάβει από:

- ✓ το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (μέσω προγραμμάτων συγχρηματοδοτούμενων από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή

προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται αμιγώς από εθνικούς πόρους),

- ✓ τον τακτικό προϋπολογισμό του κράτους,
- ✓ άλλα εθνικά ή περιφερειακά προγράμματα,
- ✓ φορείς του δημόσιου τομέα που δεν μετέχουν στην ΠΣ.

Στο πλαίσιο των ΠΣ, δεν επιτρέπεται η απασχόληση προσωπικού του ενός συμβαλλομένου φορέα στον άλλον αλλά επιτρέπεται η παραχώρηση της χρήσης ακινήτων, εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και μέσων του ενός συμβαλλόμενου φορέα στον άλλον.

Οι ΠΣ είναι κρίσιμο εργαλείο, ιδίως, για τους ΟΤΑ που επιθυμούν να εξασφαλίσουν πρόσθετους πόρους και “εταίρους” για τον σχεδιασμό και την **παροχή πρωτότυπων τοπικών υπηρεσιών** που χρήζουν πιλοτικής εφαρμογής ή απαιτούν από τη φύση τους την ανάπτυξη ευρύτερων συνεργειών. Ωστόσο, οι ΠΣ δεν πρέπει να συγχέονται με τις δημόσιες συμβάσεις του Ν. 4412/2016 και δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται ως μέσο υποκατάστασης ή παράκαμψης των τελευταίων⁵⁴.

3.2.3 Η ανάθεση δημοσίων συμβάσεων

Η συγκεκριμένη δυνατότητα αφορά στους φορείς ΚΑΛΟ που είναι εγγεγραμμένοι στο ΜΚΕ (ΚοινΣΕΠ, ΚοιΣΠΕ και ΣυνΕργ). Οι συγκεκριμένοι φορείς, στο πλαίσιο άσκησης της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας,

⁵⁴ Στο πλαίσιο μίας δημόσιας σύμβασης μεταξύ δημόσιου φορέα και φορέα ΚΑΛΟ, ο δημόσιος φορέας αγοράζει έργα, υπηρεσίες ή αγαθά από τον φορέα ΚΑΛΟ και του καταβάλλει το αντίστοιχο τίμημα. Συνεπώς, εδώ οι αντισυμβαλλόμενοι δεν ενώνουν τις δυνάμεις τους για ένα κοινό σκοπό (όπως γίνεται σε μία ΠΣ) αλλά ξεκινούν από διαφορετική αφετηρία. Ο μεν δημόσιος φορέας - αγοραστής στοχεύει στην επιτέλεση της αποστολής του (εξασφάλιση έργου, αγαθού ή υπηρεσίας που είναι αναγκαίο για την εξυπηρέτηση δημόσιου συμφέροντος) και ο φορέας ΚΑΛΟ - πωλητής στοχεύει στην αποκόμιση εισοδήματος από την πώληση. Επίσης, στο πλαίσιο της δημόσιας σύμβασης, υπάρχει το στοιχείο του ανταλλάγματος (τίμημα έναντι παρεχόμενου έργου, υπηρεσίας, αγαθού). Σε μία ΠΣ, όμως, δεν νοείται παροχή ανταλλάγματος από τον ένα συμβαλλόμενο στον άλλο καθώς κάθε φορέας που συμμετέχει αναλαμβάνει το κόστος της δικής του συμβολής στον κοινό σκοπό ή καλύπτει το κόστος αυτό με πόρους που λαμβάνει από την εξωτερική πηγή που ενδεχομένως χρηματοδοτεί την εκτέλεση της ΠΣ (π.χ. από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων). Βλ. Απόφαση Ελεγκτικού Συνεδρίου 2007/2014.

μπορούν είτε να αναλαμβάνουν **δημόσιες συμβάσεις** (ως κύριοι ανάδοχοι ή ως εταίροι ανάδοχης κοινοπραξίας), είτε να συνεργάζονται με τους κύριους αναδόχους δημοσίων συμβάσεων ως υπεργολάβοι.

Η νομοθεσία περί δημοσίων προμηθειών (Ν. 4412/2016) επιβάλλει, κατά κανόνα, την ίση μεταχείριση μεταξύ κοινωνικών και συμβατικών επιχειρήσεων ώστε να μην παραβιάζονται οι βασικές αρχές των δημοσίων συμβάσεων (απαγόρευση διακρίσεων, βέλτιστη εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος, ελευθερία του ανταγωνισμού κλπ). Σε ειδικές περιπτώσεις, ωστόσο, προβλέπεται η δυνατότητα των αναθετουσών αρχών (συμπεριλαμβανομένων των ΟΤΑ) να παραχωρούν κατ' αποκλειστικότητα δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων σε συγκεκριμένους τύπους κοινωνικών επιχειρήσεων. Πρόκειται για ένα είδος **“θετικής διάκρισης”**, μέσω της οποίας το Δημόσιο και οι ΟΤΑ επιδιώκουν να αξιοποιήσουν την αγοραστική τους δύναμη για την επίτευξη παράλληλων κοινωνικών στόχων όπως, ιδίως, την ενίσχυση φορέων που συμβάλλουν στην εργασιακή ένταξη ευάλωτων ομάδων ή/και τη διασφάλιση της ποιότητας και συνέχειας των κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος (*πολιτική κοινωνικά υπεύθυνων δημοσίων προμηθειών*)⁵⁵.

⁵⁵ Ο μηχανισμός των **Κοινωνικά Υπεύθυνων Δημοσίων Προμηθειών - ΚΥΔΠ** (Socially Responsible Public Procurement), όπως κατοχυρώνεται στο Ευρωπαϊκό και το Εθνικό δίκαιο δημοσίων συμβάσεων (Οδηγία 2014/24/ΕΚ και Ν. 4412/2016), παρέχει στον δημόσιο τομέα (κεντρική διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση) τη δυνατότητα να:

- αξιοποιεί στρατηγικά την αγοραστική του δύναμη, επιτυγχάνοντας από την ίδια επένδυση όχι μόνο την αγορά των αναγκαίων προϊόντων και υπηρεσιών αλλά και προστιθέμενη κοινωνική αξία (social added value)
- ενισχύει την ποιότητα, τη συνέχεια, την βιωσιμότητα και την καινοτομία κοινωνικών και άλλων ειδικών υπηρεσιών, που προμηθεύεται από την αγορά.

Παράλληλα, ο μηχανισμός των Κοινωνικά Υπεύθυνων Δημοσίων Προμηθειών:

- ενδυναμώνει τις προοπτικές επιχειρηματικής ανάπτυξης και βιωσιμότητας των κοινωνικών επιχειρήσεων γιατί τους παρέχει μερίδιο στην αγορά των δημοσίων συμβάσεων
- ενισχύει την κοινωνική υπευθυνότητα των συμβατικών εμπορικών επιχειρήσεων που είναι προμηθευτές του Δημοσίου, ενθαρρύνοντάς τις να εντάσσουν κοινωνικές επιχειρήσεις στην εφοδιαστική τους αλυσίδα

Ειδικότερα, ο Ν. 4412/2016 προβλέπει τους ακόλουθους δύο μηχανισμούς:

(α) **Κατ' αποκλειστικότητα ανατιθέμενες δημόσιες συμβάσεις για την εργασιακή ένταξη (reserved contracts for work integration)** βάσει του άρθρου 20 του Ν. 4412/2016⁵⁶

(β) **Κατ' αποκλειστικότητα ανατιθέμενες δημόσιες συμβάσεις για κοινωνικές και άλλες ειδικές υπηρεσίες (reserved contracts for social and other special services)** βάσει του άρθρου 110 του Ν. 4412/2016⁵⁷.

- διασφαλίζει την ποιότητα, τη συνέχεια, την βιωσιμότητα και την καινοτομία κοινωνικών και άλλων ειδικών υπηρεσιών που λαμβάνουν οι ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού.

⁵⁶ Το άρθρο 20 του Ν. 4412/2016 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)» ενσωμάτωσε στην εθνική έννομη τάξη το άρθρο 20 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ, προβλέποντας ότι: «1. Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να παραχωρούν κατ' αποκλειστικότητα, υπό τους ειδικότερους όρους του παρόντος άρθρου και του προεδρικού διατάγματος της παραγράφου 4, το δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων σε:

(α) Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια του άρθρου 17 του ν. 2646/1998 (Α' 236)

(β) Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης του άρθρου 12 του ν. 2716/1999 (Α' 96)

(γ) Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης της περίπτωσης α' της παρ. 2 του άρθρου 2 του ν. 4019/2011 (Α' 216) και

(δ) κάθε άλλο οικονομικό φορέα που έχει ως κύριο σκοπό, δυνάμει του καταστατικού του, την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη ατόμων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων, εφόσον περισσότεροι από 30% των εργαζομένων του φορέα είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι.»

⁵⁷ Το άρθρο 110 του Ν. 4412/2016 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)» ενσωμάτωσε στην εθνική έννομη τάξη το άρθρο 77 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ, προβλέποντας ότι: «1. Οι αναθέτουσες αρχές μπορεί να παραχωρούν κατ' αποκλειστικότητα το δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων στις αναφερόμενες στο άρθρο 107 υγειονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές υπηρεσίες που καλύπτονται από τους κωδικούς CPV 75121000-0, 75122000-7, 75123000-4, 79622000-0, 79624000-4, 79625000-1, 80110000-8, 80300000-7, 80420000-4, 80430000-7, 80511000-9, 80520000-5, 80590000-6, από 85000000-9 έως 85323000-9, 92500000-6, 92600000-7, 98133000-4, 98133110-8 σε Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις που είναι εγγεγραμμένες στο Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας της παραγράφου 1 του άρθρου 14 του ν. 4019/2011 (Α' 216) και έχουν ως κύριο σκοπό, δυνάμει του

Παράλληλα, στο πλαίσιο μίας τοπικής πολιτικής Κοινωνικά Υπεύθυνων Δημόσιων Συμβάσεων (ΚΥΔΠ), οι Δήμοι μπορούν να συμπεριλαμβάνουν στα **κριτήρια ανάθεσης ή στους ειδικούς όρους εκτέλεσης** των δημοσίων συμβάσεων για τις προμήθειές τους (έργα, υπηρεσίες, προϊόντα) κοινωνικές πτυχές / παραμέτρους⁵⁸. Με τον τρόπο αυτό, οι αναθέτουσες

καταστατικού τους, την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη ατόμων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων, εφόσον περισσότεροι από τουλάχιστον 30% των εργαζομένων της επιχείρησης είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι.

2. Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις της παραγράφου 1 πρέπει να πληρούν σωρευτικά τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

α) να έχουν σκοπό την επιδίωξη αποστολής δημόσιας υπηρεσίας από τις αναφερόμενες στην παράγραφο 1,

β) τα κέρδη να επενδύονται εκ νέου ώστε να επιτευχθεί ο στόχος ιδιοκτησίας της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης της παραγράφου 1. Στην περίπτωση διανομής ή αναδιανομής κερδών, αυτή θα πρέπει να γίνεται υπό όρους συμμετοχικότητας,

γ) οι δομές διοίκησης ή ιδιοκτησίας της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης της παραγράφου 1 που εκτελεί τη σύμβαση να βασίζονται στην ιδιοκτησία των υπαλλήλων ή σε αρχές συμμετοχικότητας ή να απαιτούν την ενεργή συμμετοχή υπαλλήλων, των χρηστών ή των ενδιαφερομένων, και

δ) να μην έχει ανατεθεί στην Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση της παραγράφου 1 από τη συγκεκριμένη αναθέτουσα αρχή σύμβαση για τις εν λόγω υπηρεσίες, σύμφωνα με το παρόν άρθρο κατά την τελευταία τριετία. 3. Η μέγιστη διάρκεια της σύμβασης δεν υπερβαίνει τα τρία έτη.

4. Η επιλογή των αναδόχων μεταξύ των επιχειρήσεων της παραγράφου 1 πραγματοποιείται δυνάμει σχετικής προκήρυξης διαγωνισμού που απευθύνεται στο σύνολο αυτών και αναφέρει το παρόν άρθρο.

5. Με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται κατόπιν πρότασης των Υπουργών Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Οικονομικών καθορίζονται:

α) το κατώτατο ποσοστό των κατ' αποκλειστικότητα ανατιθέμενων συμβάσεων και ο τρόπος υπολογισμού του, β) τα είδη των κατ' αποκλειστικότητα ανατιθέμενων συμβάσεων στην παρ. 1, γ) οι ειδικότεροι όροι ανάθεσης των συμβάσεων του παρόντος άρθρου, ιδίως σε περιπτώσεις ύπαρξης περισσότερων προσφορών από επιχειρήσεις της παρ. 2, δ) κάθε άλλο σχετικό θέμα για την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. 6. Μέχρι την έκδοση του προβλεπόμενου στην παρ. 5 προεδρικού διατάγματος, εφαρμόζονται οι διατάξεις των παραγράφων 1 ως 4».

⁵⁸ Βλ. το άρθρο 86 του Ν. 4412/2016 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)» ενσωμάτωσε

αρχές δεν επιφυλάσσουν ειδική μεταχείριση στους φορείς ΚΑΛΟ αλλά τους δίνουν την ευκαιρία αναδείξουν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα και να εξασφαλίσουν μερίδιο στην αγορά των δημοτικών προμηθειών είτε ως τελικοί ανάδοχοι είτε ως εταίροι σε κοινοπραξίες που σχηματίζουν από κοινού με συμβατικές εμπορικές επιχειρήσεις.

στην εθνική έννομη τάξη το άρθρο 67 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ, προβλέποντας στις παρ. 2 και 3 ότι:

«2. Η πλέον συμφέρουσα από οικονομική άποψη προσφορά κατά την κρίση της αναθέτουσας αρχής προσδιορίζεται βάσει της τιμής ή του κόστους, με χρήση προσέγγισης κόστους αποτελεσματικότητας,, και μπορεί να περιλαμβάνει τη βέλτιστη σχέση ποιότητας τιμής, η οποία εκτιμάται βάσει κριτηρίων, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, **κοινωνικών πτυχών** που συνδέονται με το αντικείμενο της συγκεκριμένης δημόσιας σύμβασης. Στα κριτήρια αυτά μπορούν να περιλαμβάνονται, ιδίως: α) τα κοινωνικά, περιβαλλοντικά και καινοτόμα χαρακτηριστικά.....

3. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, κατά την παρ. 2, εξειδικεύονται ιδίως σε: α) απασχόληση εργαζομένων που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού κατά την έννοια του ν. 4430/2016 (Α' 205), για χρονικό διάστημα δώδεκα (12) τουλάχιστον μηνών πριν από τη συμμετοχή του οικονομικού φορέα σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης,

β) διευκόλυνση της κοινωνικής ή/και εργασιακής ένταξης ατόμων που προέρχονται από ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού,

γ) καταπολέμηση των διακρίσεων ή/και

δ) προαγωγή της ισότητας ανδρών και γυναικών.».

Αντίστοιχα, για την ενσωμάτωση κοινωνικών παραμέτρων ως ειδικών όρων εκτέλεσης μίας δημόσιας σύμβασης βλ. το άρθρο 130 του Ν. 4412/2016 που ενσωμάτωσε το άρθρο 70 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία

Bornstein D. and Davis S. (2010): *Social Entrepreneurship - What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, N.Y.

Borzaga C. and Defourny J. (eds.) (2001): *The emergence of social enterprise*, Routledge, London.

Defourny J. (2001): “From third sector to social enterprise” σε C. Borzaga and J. Defourny (eds.), *The emergence of social enterprise*, Routledge, London, σ. 1-28.

Defourny J., Hulgard L. and Pestoff V. (2014): *Social Enterprise and Third Sector - Changing European Landscapes in the Comparative Respective*, Routledge, London.

European Commission - Bureau of European Policy Advisers (2011): *Empowering people, driving change – Social Innovation in European Union*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (2013): *Social Economy and Social Entrepreneurship – Social Europe guide – Volume 4*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (2015): *A map of social enterprises and their ecosystems in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (2020): *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report*, (Authors: Carlo Borzaga, Giulia Galera, Barbara Franchini, Stefania Chiomento, Rocío Nogales and Chiara Carini), Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Fayolle A. and Matlay H. (eds.) (2010): *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

Mulgan G., Tucker S., Ali R. and Sanders B. (2007): *Social Innovation – What it is, why it matters and how it can be accelerated*, (Working Paper), Skoll Centre for Social Entrepreneurship - Oxford Said Business School, The Young Foundation, London.

Nicholls A. (ed.) (2006): *Social Entrepreneurship: New models of sustainable social change*, Oxford University Press, N.Y.

Nyssens M. (ed.) (2006): *Social Enterprise - At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society*, Routledge, London.

Peter H., Vasserot C.V. and Silva J.A. (eds.) (2022): *The International Handbook of Social Enterprise Law*, Springer, Cham.

The Young Foundation (2008): *Social Innovation Context and Responses*, TEPSIE Project - 7th EU FP Programme.

Άλλες πηγές

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010): Ανακοίνωση της 6.10.2010 προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με τίτλο «Εμβληματική πρωτοβουλία στο πλαίσιο της Στρατηγικής ΕΥΡΩΠΗ 2020 – Ένωση Καινοτομίας», COM (2010)546 τελικό.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011): Ανακοίνωση της 25.10.2011 προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με τίτλο «Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα - Οικοδόμηση ενός οικοσυστήματος για την προώθηση των κοινωνικών επιχειρήσεων στο επίκεντρο της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής καινοτομίας», COM (2011)682 τελικό.

European Commission (2022): *How can local authorities support social enterprises?*, διαθέσιμο σε <https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/policy-briefs/the-social-economy-and-support-to-social-enterprises>.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2023): Κ.Α.Λ.Ο. Έκθεση ετών 2021-2022 & “Επικαιροποιημένο Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Οικονομία με ενσωμάτωση δράσεων Κοινωνικής Καινοτομίας και ευθυγράμμιση της Στρατηγικής με το Ευρωπαϊκό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Οικονομία”, Γενική Γραμματεία Ενίσχυσης Απασχόλησης - Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, Αθήνα.

Νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο

Νόμος 1667/1986 “Αστικοί συνεταιρισμοί και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Α’ 196)

Νόμος 2716/1999 “Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Α’ 96)

Νόμος 3463/2006 “Κύρωση του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων” (ΦΕΚ Α’ 114)

Ν. 4412/2016 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)» (ΦΕΚ Α’ 147)

Νόμος 4430/2016 “Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Α’ 205)

Προεδρικό Διάταγμα αρ. 77/2023 “Σύσταση Υπουργείου και μετονομασία Υπουργείων – Σύσταση, κατάργηση και μετονομασία Γενικών και Ειδικών Γραμματειών – Μεταφορά αρμοδιοτήτων, υπηρεσιακών μονάδων, θέσεων προσωπικού και εποπτευόμενων φορέων” (ΦΕΚ Α’ 130)

Απόφαση αρ.61621/Δ5.2643/30.10.2016 Αναπληρώτριας Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης “Τήρηση και λειτουργία του Γενικού Μητρώου Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του ν. 4430/2016 (ΦΕΚ 205/Α/31.10.2016) “Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ Β’ 56/2017).